

Original Paper **Ethical analysis of the parables of Ganjavi's Makhzan al-Asrar based on Lawrence Kohlberg's theory of stages of moral development**

Simin Arami¹, Ali Dehghan^{2*}, Zhila Sarati³, Hossein Hajizadeh⁴

Abstract

Allegorical stories are an effective tool in changing the emotional and intellectual state of the audience and they affect the layers of human existence and cause another perception. In the meantime, an ethical approach to allegory is a purposeful movement that Nizami Ganjai has discussed in, his precious Masnavi, Makhzan al-Asrar. In the speech and behavior of the heroes of his stories, Nizami has depicted the nature and identity of an ideal human being. This feature of Nizami's works has caused the moral behavior of fictional characters to be analyzed based on one of the selected and elite contemporary moral theories of the West and the degree of conformity with its stages and levels to be evaluated. Considering the innate nature of human beings, it seems that moral issues have some common elements among human cultures and societies. But sometimes, the multiplicity of moral theories causes the moral codes to have different addresses among different nations. Research in ethical theories based on one of the richest Iranian and Islamic cultural heritages can confirm the superiority of one of these two assumptions. In this article, the moral behavior of the system people is analyzed for the first time in the framework of a scientific theory. The main goal of this research is to apply Lawrence Kohlberg's theory of moral development in the behavior of allegorical characters of Makhzan al-Asrar poem and to answer the question of whether the moral degrees of the people in the story can be interpreted and analyzed with the theory of Kohlberg's stages of moral development. As a result of this research, nine ethical codes have been identified. that each of these codes includes several actions and implies a specific motivation and reasoning, and gives the highest status of Kohlberg's moral development to the morals of the characters in the story. This research has been compiled by the method of content analysis and description with reference to library sources based on the study of publications and books, and despite the researchers' attention to ethical issues in Makhzan al-Asrar, it is a completely new research and has no objective background

Keywords: Ganjavi, Makhzan al-Asrar, Allegory, Kohlberg, Growth

1-Department of Persian language and literature, Shabestar Branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran. simin.arami124@iaushab.ac.ir

2-Department of Persian language and literature, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran (Corresponding Author). a_dehghan@iaut.ac.ir

3-Department of Persian language and literature, Shabestar Branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran. zh.serati@iaushab.ac.ir

4-Department of Persian language and literature, Shabestar Branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran. hajizadeh.iaushab.ac.ir

Please cite this article as (APA): Arami, S., Dehghan, A., Serati, Z., & Hajizadeh, H. (2022). Ethical analysis of the parables of Ganjavi's Makhzan al-Asrar based on Lawrence Kohlberg's theory of stages of moral development. *Journal of Pedagogic and Lyric in Persian Language and Literature Studies Quarterly*, 14(53),1-26.

Creative Commons: CC BY-SA 4.0

DOR: 20.1001.1.2717431.1401.14.53.1.1

Publisher: Islamic Azad University Bushehr Branch / No. 53 / Autumn 2022

Received: 22 May 2022

Received in revised form: 1 September 2022

Accepted: 18 August 2022

Published online: 20 December 2022

مقاله پژوهشی تحلیل اخلاقی تمثیل های مخزن الاسرار نظامی براساس نظریه مراحل رشد

اخلاقی لارنس کلبگ

سیمین آرامی^۱، علی دهقان^{۲*}، ژایلا صراطی^۳، حسین حاجی زاده^۴

چکیده:

حکایت‌های تمثیلی ابزاری مؤثر در تغییر وضعیت روحی و فکری مخاطبانند و بر لایه‌های وجود انسانی تأثیر گذاشته دریافتی دیگری را موجب می‌شوند در این میان رویکردی اخلاقی به تمثیل، حرکتی هدفمند است که نظامی گنجه‌ای در مثنوی گرانقدر خود، مخزن-الاسرار بدان پرداخته است. نظامی در گفتار و رفتار قهرمانان قصه‌هایش منش و هویت انسان آرمانی را به تصویر کشیده این ویژگی آثار نظامی موجب شده است تا رفتار اخلاقی شخصیت‌های داستانی او بر اساس یکی از نظریه‌های برگزیده و زبده اخلاقی معاصر غرب تحلیل و میزان مطابقت با مراحل و مراتب آن ارزیابی شود. با توجه به زمینه‌های فطری بشر، به نظر می‌رسد که مسائل اخلاقی تا حدودی دارای عناصر مشترکی در میان فرهنگ‌ها و جوامع انسانی باشد. اما گاهی تعدد و تکثر نظریات اخلاقی چنان می‌نماید که کدهای اخلاقی در میان ملل مختلف نشانی‌های متفاوت داشته باشند. پژوهش در نظریه‌های اخلاقی بر مبنای یکی از غنی‌ترین میراث فرهنگی ایرانی و اسلامی، می‌تواند بین این دو فرض یاد شده برتری یکی را تأیید کند. در این مقاله رفتار اخلاقی اشخاص منظومه برای نخستین بار در چارچوب یک تئوری علمی تحلیل می‌شود. هدف اصلی این پژوهش کاربرد نظریه رشد اخلاقی لارنس کلبگ (Lawrence Kohlberg) در رفتار شخصیت‌های تمثیلی منظومه مخزن الاسرار و پاسخ به این پرسش است که آیا درجات اخلاقی اشخاص داستان منظور قابل تفسیر و تحلیل با نظریه مراحل رشد اخلاقی کلبگ است؟ در نتیجه این پژوهش «۹» کد اخلاقی شناسایی شده است. که هر یک از این کدها کنش‌های متعددی را در برمی‌گیرد و برانگیزه و استدلال خاصی دلالت دارد و مقام بالاترین مراحل رشد اخلاقی کلبگ را به اخلاق شخصیت‌های داستان می‌بخشد این پژوهش به روش تحلیل محتوا و توصیف با استناد به منابع کتابخانه ای مبتنی بر مطالعه نشریات و کتب گردآوری شده است این موضوع با وجود توجه پژوهندگان به مسائل اخلاقی در مخزن الاسرار پژوهشی کاملاً جدید است و پیشینه عینی ندارد.

واژگان کلیدی: نظامی، مخزن الاسرار، تمثیل، کلبگ، رشد

۱- گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران simin.arami124@iaushab.ac.ir

۲- گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران a_dehghan@iaut.ac.ir

۳- گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران zh.serati@iaushab.ac.ir

۴- گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران hajjzadeh.iaushab.ac.ir

لطفاً به این مقاله استناد کنید: آرامی، سیمین، دهقان، علی، صراطی، ژایلا، حاجی زاده، حسین. (۱۴۰۱). تحلیل اخلاقی تمثیل های مخزن الاسرار نظامی براساس نظریه مراحل رشد اخلاقی لارنس کلبگ. فصل نامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی. ۱۴ (۵۳)، ۲۶-۱.

	حق مؤلف © نویسندگان.	DOR: 20.1001.1.2717431.1401.14.53.1.1
ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر / شماره پنجاه و سوم / پاییز ۱۴۰۱ / از صفحه ۱-۲۶		
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۰	تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۵/۲۷	
تاریخ انتشار بر روی اینترنت: ۱۴۰۱/۰۹/۲۵		

مقدمه:

منظومه مخزن الاسرار نظامی اثری بدیع، شگفت و هنرمندانه سبک عراقی در حیطه ادبیات تعلیمی است که به بررسی کنش های اخلاقی کنشگران در قالب تمثیل می پردازد تمثیل رکن مهم قصه پردازی و مؤثرترین شکل داستانی برای ترویج آموزه های دینی و اخلاقی است که به ساده ترین شکل ممکن با بیانی کنایی و پوشیده از گزندگی کلام می‌کاهد و تأثیر و ماندگاری آن بر مخاطب بیشتر از سایر صور ادبی است و از عوامل جاذب در انتقال پیام محسوب می‌شود.

مضمون اصلی کتاب «مخزن الاسرار» دعوت انسان‌ها به خداشناسی، خودشناسی و برگزیدن عادات و رفتار پسندیده است که در قالب داستان و ادبیات غنایی به مخاطب عرضه می‌شود. از حیث شخصیت‌پردازی هر داستان یک شخصیت اصلی دارد. که البته در بعضی داستان‌ها شخصیت اصلی آنان بی‌نام هستند. از جمله: «حکایت پادشاه بیدادگر». نظامی حیوانات را در ردیف شخصیت‌های اصلی داستان قرار می‌دهد. تعداد شخصیت‌ها در حکایت‌های مخزن‌الاسرار از سه شخصیت بیشتر نیست و این نشان دهنده آن است که حکایت‌های مخزن‌الاسرار از ساختاری ساده برخوردارند. پادشاهان در داستان‌های مخزن‌الاسرار عنصر کلیدی به شمار می‌روند و داستان‌ها نیز حول محور زندگی آنها می‌چرخد.

در مخزن الاسرار ما با سه نوع تمثیل «فابل»، «پارابل» و «اگزملپوم» سروکار داریم که در این مقاله به بررسی و تحلیل آن می‌پردازیم اغلب «فابل» یا تمثیل حیوانی بخش عمده داستان‌های مخزن الاسرار را به خود اختصاص می‌دهد که هرکدام حاوی پیام اخلاقی ارزشمندی است که نظامی سالیان سال برای ایجاد مدینه فاضله در آرزوی تحقق آن بوده است که عاقبت در داستان اسکندر به نتیجه مطلوب خود می‌رسد. در این جستار به بررسی و تحلیل «حکایت میوه فروش یمن» «حکایت بلبل و باز»، «حکایت فریدون و آهوک»، «حکایت هارون و موی تراش (گرا)»، «حکایت صیدگر و شیرسگ» و «حکایت انوشیروان و دهکده ویران» در قالب فابل، «حکایت مسیحا و سگ مرده» که ریشه در فرهنگ شفاهی دارد و از امثال حضرت عیسی (ع) است در قالب «پارابل» و همچنین از «حکایت کودک دوراندیش»، «حکایت خاصگی جمشید» و «حکایت هارون و موی تراش» در قالب «اگزملپوم» سخن می‌رود که هریک از این حکایت‌های تمثیلی به ترتیب حاوی پیام اخلاقی ترک غفلت، خاموشی، دین داری، صبر و امیدو ایمان و عدالت ورزی و دادگری، نیک بینی و مثبت نگری، دوراندیشی، رازداری و عزت نفس هستند.

این پژوهش به روش تحلیل محتوا و توصیف در صدد پاسخگویی به دو سوال اساسی است:

الف: تمثیل‌های اخلاقی مثنوی مخزن الاسرار کدامند؟

ب: آرای اخلاقی نظامی در مثنوی مخزن الاسرار، با کدام یک از مراحل رشد اخلاقی لارنس کلبرگ مطابقت دارد؟

بیان مسئله تحقیق

متون ادب فارسی گنجینه عناصر و مؤلفه‌های اخلاقی است که از فرهنگ ایرانی قبل و بعد از اسلام در آنها رسوب کرده، در قالب بیان هنری شاعران جلوه‌های متنوعی می‌یابد. مخزن الاسرار، یکی از این گنجینه‌های گرانسنگی است که آموزه‌های اخلاقی - تمثیلی به‌عنوان برجسته‌ترین صفات انسانی، با کنش‌های اشخاص داستان‌ها درآمیخته است. نظامی در مخزن الاسرار غیر از جذبۀ عشق و زهد، متوجه جلوه‌های گوناگون حیثیت و عظمت گوهر انسانی بوده، در گفتار و رفتار قهرمانان قصه‌های منش و هویت انسان آرمانی را به تصویر کشیده است. این ویژگی آثار نظامی موجب شده تا رفتار اخلاقی شخصیت‌های داستانی او بر اساس یکی از نظریه‌های برگزیده و زبده اخلاقی معاصر غرب - تحلیل و میزان مطابقت فضایل و اخلاق آرمانی نظامی با مراحل و مراتب آن ارزیابی شود.

از منظر فلاسفه اخلاق هم، عوامل و زمینه‌های رفتار انسان پدیده مشترک و جهانی است که پژوهش‌های علمی می‌تواند آن‌ها را بررسی و تحلیل کند. این نگرش موجب شده است نظریه‌های اخلاقی متعددی شکل بگیرد. نظریه مراحل رشد اخلاقی لارنس کلبرگ یکی از تئوری‌های جدید در این زمینه است که اخلاق را در مراحل رشد سنی بررسی می‌کند و علل رفتار اخلاقی انسان را در موقعیت‌های عادی و بحرانی نشان می‌دهد. تحقیق روی تجارب اجتماعی و قضاوت اخلاقی به طور کلی با این تز هماهنگ است که انواع مشارکت اجتماعی و دیدگاه‌پذیری نقش مهمی در قضاوت اخلاقی دارند.

بدون در نظر گرفتن مبانی فلسفی و کلامی اخلاق، در موارد متعددی باورها و استانداردهای عمل هنجاری در اخلاق همه فرهنگ‌ها با یکدیگر شباهت دارند و گاه یکسان هستند. نمونه آن ارزشمند بودن راست گویی، وفاداری و سپاسگزاری در همه فرهنگ‌ها و مکاتب اخلاقی است؛ بنابراین همان گونه که اخلاق زیستی اسلامی در برخی باورها با سایر مکاتب اشتراکاتی دارد با اخلاق زیستی سکولار نیز دارای زمینه‌های مشترک است. که ریشه در فطرت واحد انسانی دارد.

سوالات تحقیق

این پژوهش در صدد پاسخگویی به دو سوال زیر است:

الف: تمثیل های اخلاقی مثنوی مخزن الاسرار کدامند؟

ب: آرای اخلاقی نظامی در مثنوی مخزن الاسرار، با کدام یک از مراحل رشد اخلاقی لارنس کلبرگ مطابقت دارد؟

اهداف تحقیق

اما هدف اصلی این پژوهش کاربرد نظریه رشد اخلاقی کلبرگ در رفتار شخصیت های تمثیلی منظومه مخزن الاسرار و پاسخ به این پرسش است که:

آیا درجات اخلاقی اشخاص داستان قابل تفسیر و تحلیل با مراحل رشد اخلاقی کلبرگ است؟

ضرورت تحقیق

با توجه به زمینه های فطری بشر، به نظر می رسد که مسائل اخلاقی تا حدودی دارای عناصر مشترکی در میان فرهنگ ها و جوامع انسانی باشد. اما گاهی تعدد و تکثر نظریات اخلاقی چنان می نماید که کدهای اخلاقی در میان ملل مختلف نشانی های متفاوت داشته باشند. پژوهش در نظریه های اخلاقی بر مبنای یکی از غنی ترین میراث فرهنگی ایرانی و اسلامی، می تواند بین این دو فرض یاد شده برتری یکی را تأیید کند. پژوهش حاضر با انتخاب نظریه اخلاقی لارنس کلبرگ، بخشی از این مطالعه و جستجو را بر عهده گرفته است.

به نظرمی آید در پژوهش های انجام گرفته در ارتباط با آثار نظامی توجه ویژه به این موضوع حائز اهمیت است مطالعات انجام گرفته در مورد نظامی مبین این واقعیت است که در آثار او اخلاقیات بر هنر حکومت داشته است و آنچه در زمینه مسائل اخلاقی مورد توجه و عنایت ایشان بوده، می تواند با مهمترین نظریه های مراحل رشد اخلاقی منطبق و هماهنگ باشد.

جنبه جدید بودن و نوآوری تحقیق

بررسی های به عمل آمده نشان می دهد علیرغم توجه عده ای از اهل قلم به طرح مسائل اخلاقی یا اخلاقیات در مخزن الاسرار نظامی موضوعی است کاملاً جدید و فعالیت خاصی در این مورد نشده است.

پیشینه تحقیق

درباره موضوعات اخلاقی در متون ادبی تحقیق‌های متنوع و فراوانی منتشر شده است اما در باره تمثیل در مخزن الاسرار می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

در پژوهش «تطبیق مفاهیم تمثیلی و نمادین سگ در آثار حماسی، غنایی و عرفانی با تکیه بر شاهنامه، فردوسی، خمسه نظامی و مثنوی مولوی»، پژوهشگر فقط به بررسی مفاهیم تمثیلی سگ در آثار مذکور می‌پردازد (ایاز و تیموری، ۱۴۰۱: ۸۱-۵۴). در مقاله «رویکرد نظامی گنجوی به تمثیل حیوانات از دیدگاه ادبیات تعلیمی»، هدف از بررسی را شناخت کارکردهای تمثیلی حیوانات در مخزن الاسرار عنوان می‌کند (جعفری و بخشی پیش‌کاری، ۱۳۹۶: ۱۴۴-۱۲۱). در مقاله «نمادها و تمثیل‌های آب در مخزن الاسرار»، نویسنده آب را نماد آبرو، آسمان، شراب، مستی و ... می‌یابد (پاکدل و توکلی، ۱۳۹۵: ۲۴-۱۳). در پژوهشی با عنوان «تمثیل و کاربرد گونه‌های آن در مخزن الاسرار نظامی»، به بررسی انواع تمثیل داستانی و ابزار و عناصر کاربرد آن در مخزن الاسرار توجه نشان داده و به ترسیم نمودار بسامدی آن نیز پرداخته است (اژدرنژاد و یلمه‌ها، ۱۳۹۵: ۱۳۸-۱۱۹). پژوهشگران دیگری نیز با الگوسازی نظریه کلب‌رگ، در روشن‌سازی آنچه مدنظر وی بوده است کوشیده‌اند.

در مقاله «شهودگرایی و استدلال‌گرایی در فلسفه اخلاق و تربیت اخلاقی» با مرور آرای دیوید راس و لارنس کلب‌رگ، نگاهی تطبیقی به مبانی فلسفه اخلاق دو رویکرد شهودگرایی و استدلال‌گرایی و دلالت آن در تربیت اخلاقی دارد (ضیایی مؤید و شرقی، ۱۳۹۵: ۵۲-۳۱). در مقاله «بررسی تطبیقی رشد اخلاقی در قابوسنامه از دیدگاه کلب‌رگ» پژوهشگر به این نتیجه می‌رسد که قابوسنامه به عنوان یک منبع علمی برای رشد اخلاقی علاوه بر دارا بودن مراحل رشد اخلاقی کلب‌رگ حاوی مراحل بیشتری است که از دین و مذهب نشأت گرفته است و این که رسیدن به سطح فرا قراردادی در بزرگسالان تقریباً امکان‌پذیر نمی‌باشد ولی با تکیه به قوانین الهی و مذهب به این مرحله هم می‌توان رسید (رحمانیان، ۱۳۹۳: ۵۴-۳۲).

نوع و روش تحقیق

نوع تحقیق نظری است. این پژوهش به روش تحلیل محتوا و توصیف با استناد به منابع کتابخانه‌ای مبتنی بر مطالعه نشریات و کتب گردآوری و سپس در نتیجه یک تئوری علمی ابیات با نظریه مراحل رشد اخلاقی کلب‌رگ بررسی و مقایسه شده است.

بحث و بررسی

مخزن الاسرار مشتمل بر «بیست» داستان تمثیلی کوتاه است درحوزه ادبیات تعلیمی، تمثیل حیوانی کاربرد فراوان دارد و شخصیت‌ها نشان دهنده خلق و خوی واقعی انسان هاست. از ویژگی‌های داستان‌های تمثیلی دلالت تمثیل به معنای دیگر غیر از معنای ظاهری است که معانی اجتماعی، اخلاقی، سیاسی و عرفانی را به ذهن تبادر می‌کند و خواننده داستان با توجه به توانایی‌های ذهنی و مهارت‌های علمی خود با کامل نمودن بخش‌های محذوف خط سیر داستان را می‌آفریند تئوری مراحل رشد اخلاقی کلبه‌گ نیز مبنایی برای ارزیابی و سنجش استدلال‌های اخلاقی این شخصیت‌هاست بنابراین وجه مشترک رفتارهای اخلاقی این تحلیل در «نه» عنوان طبقه‌بندی شده است.

داستان‌های تمثیلی به سه دسته مهم تقسیم می‌شوند «فابل»، «پارابل» و «اگزومپلوم» ما در اینجا جداگانه به بحث و تحلیل آن می‌پردازیم.

«فابل» در اصطلاح ادبی، به داستانی کوتاه و ساده اطلاق می‌شود که شخصیت آن حیوانات و هدف از آن آموزش و تعلیم یک اصل اخلاقی است (تقوی، ۱۳۷۶: ۹۲). از جمله: «حکایت میوه فروش یمن»، «حکایت بلبل و باز»، «حکایت فریدون و آهوک»، «حکایت انوشیروان و دهکده ویران» و «حکایت صیدگر و شیرسگ».

ترک غفلت

در حسن آفرینش عنوان گفتار هشتم از مخزن‌الاسرار است که نظامی در آن از چگونگی آفرینش فلک آنگون و خلقت انسان سخن می‌راند و در بیت آخر آن به این نکته مهم اخلاقی اشاره دارد که در دنیا همیشه بدی بد را به سوی خود می‌کشد و نیکی، نیک را می‌پذیرد چنان‌که خواب یکی آن دیگری را به خواب می‌برد و در تأیید و اثبات سخن خود به نقل «حکایت میوه فروش یمن» می‌پردازد.

میوه فروشی در یمن مغازه خود را به روبه‌کی (روباه، پسر، شاگرد) می‌سپارد. کیسه بر سعی می‌کند به هر حيله ای که شده دزدی کند اما چون کاری از پیش نمی‌برد خود را به خواب می‌زند و با خفتن خود رگ خواب روبه‌کی را می‌گیرد و در نتیجه مغازه به تاراج می‌رود.

مخزن‌الاسرار مانند دیگر منظومه‌های نظامی دارای خمیرمایه پند و حکمت است اما نظامی در قالب داستان و از زبان حیوانات رنگ و لعاب دیگری به آن می‌دهد. روباه سمبل و نماد مکاری و حيله‌گری است اما اندیشه توانمند نظامی از روباه تمثیلی نو می‌آفریند و او را نماد غفلت و بی‌خبری و تقلیدگری معرفی می‌کند و آن را در بیان حال کسانی که به سبب غفلت و تقلید کورکورانه از دیگران، تمام

سرمایه و هستی خود را از دست می‌دهند و زمانی بیدار و آگاه می‌شوند که فرصتی برای جبران نیست بکار می‌برد. نظامی با تمثیل روبهک به فن لانه‌سازی روباه نیز اشاره‌ای دارد. چنانکه گویند: «روبه جای خود چنان سازد که پنج یا شش درش باشد تا چون یکی بگیرند از دیگری بیرون شود و برگ عنصل را که گرگ پای بر او بنهد بمیرد روباه به خانه خود آرد و پیش سوراخ [ببند] تا گرگ ببند قصد بچگان او نکند.» (مراغی، ۱۳۸۸: ۷۷) اما شکارچیان که از روباهان آگاه ترند در کنار یکی از درها منتظر روباه می‌مانند و در جلوی درهای دیگر آتشی برپا می‌کنند تا دود آن موجب بیرون آمدن روباه شود. یعنی روباه با تمام حيله گری و زیرکی باز دچار غفلت و بی خبری می‌شود و تدبیر یک تنه او کارگر نمی‌افتد. گرگ دزد کیسه بر مجاز به همانندی (استعاره مصرحه). گرگ در ادبیات جهان به عنوان نمادی مثبت و هم‌نماد منفی به کاررفته است و مظهر زمین، شر، درندگی و بلعدگی آمده است علت این نمادسازی و نمادگرایی این است که گرگ تنها حیوان شکاری است که اگر به گله حمله کند سعی می‌کند تمام حیوانات گله را بدرد از این رفتار گرگ به حرص و آز و طمع ورزی و جهالت در نفس انسانی تعبیر شده است.

در بیت دوم گرگ تمثیلی است از کیسه بر و روبهک تمثیلی است از شاگرد مغازه که خوابیدن کیسه بر رگ خواب روبهک را می‌زند و در نتیجه مغازه به تاراج می‌رود.

میوه فروشی که یمن جاش بود... روبهکی خازن کالاش بود
(نظامی، ۱۳۸۹: ۲۷۱)

خفتن آن گرگ چون روبه بدید... خواب در او آمد و سر در کشید
(همان: ۲۷۲)

نظامی به لزوم بیداری و آگاهی انسان و بکارگیری عقل و خرد تأکید فراوانی دارد و همواره غفلت و بی خبری را مورد مذمت و نکوهش قرار می‌دهد و پروای آن دارد که عاقبت حرص و آز انسان را دچار خواب و بی خبری کند و هم‌نگ خود سازد همان طوری که در این داستان روبهک در کمال ادب و دقت مراقب مغازه است و کار عجیب و غریب کیسه بر سودی نمی‌بخشد اما با خوابیدن کیسه بر، رگ خواب روبهک را می‌زند و کیسه بر فرصت پیش آمده را غنیمت می‌شمارد و دزدی می‌کند. انگیزه نظامی از این تمثیل برای بیداری، ترس از غفلت است. این عمل اخلاقی با گزاره مرحله ششم (اخلاق مداری) از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ قابل توجیه است. «اعمال فرد مطابق با اصولی اخلاقی هدایت می‌شوند که فرد خود برگزیده است و معمولاً شامل احترام به عدالت و انصاف، مقام و مرتبه

و تساوی حقوق می شود؛ فرد از آن رو این اصول را رعایت می کند که نزد خود شرمنده و مقصر نباشد. کلبرگ نیز به پیروی از پیازه معتقد است تنها آن دسته از کودکانی که به تفکر عملیاتی صورتی دست یافته باشند به طریقی انتزاعی می اندیشند که لازمه سطح سه یعنی اخلاق پسا قراردادی است. در این سطح اعمال بر اساس اصول اخلاقی برین ارزیابی می شوند در مرحله شش که بالاترین مرحله است لازم است فرد اصول اخلاقی انتزاعی را چنان جمع بندی و رعایت کند که در عین حال دست و پای خود را هم نبسته باشد.» (اسمیت و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۰۳).

خاموشی

در وقاحت ابنای عصر عنوان مقاله بیستم مخزن الاسرار است که نظامی در آن از ترک دنیا، وفاداری و خداپرستی سخن می راند و در بیت آخر از آن مقاله به این نکته مهم و اخلاقی اشاره دارد که انسان خردمند، کامل و دانا همیشه خاموش است و سکوت اختیار می کند و در تأیید و اثبات آن «حکایت بلبل و باز» را بیان می دارد.

بلبل خوش الحان و نغمه سرا از این که باز خاموش سار بر تمامی مرغان شرف دارد متعجب است و با او به گفتگو می نشیند باز دلیل بلندآوازی خود را در خاموشی عنوان می کند.

در روایت نظامی ارزش دانایی با خاموشی سنجیده شده است. نظامی برای بیان نکات تعلیمی و اخلاقی ناب و برای این که تصویر روشنی از این بیان به دست دهد در قالب تمثیل از زبان حیوانات به بیان جنبه های مثبت خاموشی و منفی زبان آوری می پردازد و معترف است که آوازه و شهرت بلند نظامی در شاعری و سخنوری است که او را در گنج شهر بند و محبوس کرده است. بنابراین برای بیان فضیلت و اهمیت خاموشی، بلبل را تمثیل و نمادی از بی خردی و پرحرفی و باز را نماد دانایی و خردمندی معرفی می کند. سخنان باز یادآور این کلام است که از حکیمی پرسیدند که «چرا استماع تو از نطق زیادت است؟» گفت: «زیرا که مرا دو گوش دادند و یک زبان، یعنی دو چندان که گویی می شنو» (توسی، ۱۳۷۵: ۴۵). همچنین «بلبل نمادی است برای هنرمندان و شاعران و باز سمبل مردم سیاستمدار درباری از وزیران و کیلان ایشان است.» (ر.ک. نظامی، ۱۳۸۹: ۲۰۱).

دریبت دوم کارشناس تمثیلی است از باز که با وجود دانایی خاموشی اختیار کرده است در مقابل بلبل خوشخوان که در اینجا مظهر پرحرفی معرفی شده است.

در چمن باغ چو گلبن شکفت... بلبل با باز در آمد به گفت
 من که شدم کارشناس اندکی صد کنم و باز نگویم یکی
 (همان: ۵۶۴)

بلبل از این که منزل و مأوای باز دربار شاهان است ولی او با ترنم عاشقانه و خوش الحان خود طعمه‌اش کرم شکاری و منزلش بوتۀ خاری است متعجب است. اما باز دانایی و ارزش و اعتبار خود را در خاموشی و رویکرد به عالم معنا می‌داند و بلبل را به خاطر زبان‌آوری و ظاهرسازی ملامت می‌کند. در این حکایت اخلاقی بلبل بر خلاف سایر حکایت‌ها که سمبل و نماد خوش الحانی است نماد پرحرفی، تظاهر و بی‌کرداری معرفی شده است تا به این نکته مهم اخلاقی اشاره کند که فصاحت و زبان‌آوری همیشه و در همه جا پسندیده نیست. باز هرچند عیوب پنهانی دیگری داشته باشد مادامی که سکوت اختیار می‌کند عیب و هنرش نهفته و پوشیده می‌ماند و با سکوت و خاموشی ارج و قربی پیدا می‌کند که مورد حسد و طعن بلبل قرار می‌گیرد. خاموشی باز با گزاره مرحله ششم (اخلاق بر اساس اصول جهانی) از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ همخوان است. «رفتار درست یا نادرست وابسته به تصمیم و انتخاب آگاهانه فرد و بر مبنای مفاهیمی انتزاعی همچون عدالت و برابری است. اصول اخلاقی، جهان شمول، ثابت، کلی و مطلق است و افرادی که به این سطح از رشد اخلاقی می‌رسند هم خود را با معیارهای اجتماعی مطابقت می‌دهند و هم با آرمان‌های درونی شده خویش. انگیزه آنها برای رفتار اخلاقی، بیشتر این است که به ندای وجدان خویش عمل کرده باشند نه این که نگران عیب جویی و یا انتقاد دیگران باشند. افرادی که به این مرحله می‌رسند اصول اخلاقی منحصر به فردی دارند که حتی گاهی ممکن است مخالف نظم اجتماعی مورد قبول اکثریت جامعه باشد.» (کدیور، ۱۳۷۸: ۵۳).

دین داری

● در ترجیح آدمی عنوان گفتار هفتم از مخزن الاسرار است که نظامی در آن از برتری آدمی در آفرینش سخن می‌راند و او را به کم‌آزاری، کم‌گویی و کم‌خوری فرا می‌خواند و در بیت آخر آن به این نکته مهم و اخلاقی اشاره دارد که حمایت اولیای دین رهایی بخش، نجات دهنده و یاریگر است و در تأیید و اثبات سخن خود به نقل «حکایت فریدون و آهوک» می‌پردازد.

فریدون در شکار آهوکی شاهانه می‌بیند و فریفته و دل‌باخته جمال و زیبایی او می‌گردد ولی تیر و اسب او با همه تیزی و تندی از شکار آهوک عاجز می‌مانند تیرزبان می‌گشاید و خطاب به شاه می‌گوید: این آهو بی زبان نظر کرده توست و در پناه زره تو جولان می‌زند و کسی نمی‌تواند بر سر زره تو تیر و پیکان بزند.

مصرع اول بیت دوم مقبلان تمثیلی است از فریدون و در مصرع دوم روشندان تمثیلی است از آهو که مظهر پاکی، کم‌آزاری، آزادی و بی‌گناهی است.

صبحدمی با دوسه اهل درون... رفت فریدون به تماشا برون

(نظامی، ۱۳۸۹: ۲۳۷)

هست حقیقت نظر مقبلان درع پناهیده روشندان

(همان: ۲۴۱)

در روایت نظامی حامی و حارس حرم دین و اولیای الهی بودن و داغ و نشان بزرگان را داشتن نجات بخش و سعادت آفرین دانسته شده است در این حکایت اخلاقی فریدون از این که چنین شکاری را از دست داده است ناراحت و عصبانی است و اسب را به خاطر کندروی و تیر را به پرواز صلح آمیزش سرزنش و مؤاخذه می‌کند و اسباب و علل ظاهری و صوری را مقصر می‌داند در حالی که آهو نظر کرده و در کنف حمایت فریدون و نیکبخت است و کسی نمی‌تواند بر زره او تیر و پیکان اندازد. به عبارتی این آهو داغ و نشان بزرگان را دارد (فریدون) برای همین ارزشمند و گرانقدر است و تیر و اسب به خاطر ترس از تنبیه و مجازات، جرأت نزدیکی به آهو (زره) را ندارند. دین داری فریدون با گزاره مرحله ششم (فراقاردادی، جهان شمول و انسانی) از مراحل رشد اخلاقی کلبه‌گ همخوان است. در مرحله ششم «عاملیت فرد خاستگاه تعریف تعهد بود دقیقاً به معنای «قوانین از ناحیه خود» زمانی که قوانین، اصول اخلاقی را نقض می‌کند فرد بر اساس اصول اخلاقی خود عمل خواهد کرد.» (Kohlberg, 1984: 624).

●● در استقبال آخرت عنوان گفتار نوزدهم از مخزن‌الاسرار است که نظامی در آن پند و اندرز را چون چون انداز قرآن کریم با توان و نیروی مضاعف گوشزد می‌کند و با زیبایی تمام ما را به دین داری فرا می‌خواند و در تأیید و اثبات سخن خود به نقل « حکایت هارون و موی تراش (گرا) » می‌پردازد.

هارون الرشید نیمه شب به گرمابه می‌رود موی تراش از وی تقاضا دارد او را به دامادی خود مخصوص گرداند اما هارون چنین می‌انگارد که از شدت گرما هذیان می‌گوید عاقبت با مشورت و درایت وزیر متوجه می‌شود زیر پای او گنجی پنهان است.

در بیت دوم که (آرایشگر هارون) تمثیلی است از خود نظامی که چون پای بر سر گنج الهی دارد و با نیروی غیبی از جانب خدا یاری می‌شود در سخنوری درگنجی می‌گشاید.

دور خلافت چو به هارون رسید... رایت عباس به گردون رسید

(نظامی، ۱۳۸۹: ۵۳۵)

هر که قدم بر سر گنجی نهاد چون سخن آمد در گنجی گشاد

(همان: ۵۴۱)

دلیل اخلاقی گرا برای این کار دین‌داری و ایمان و باور قلبی اوست که با تکیه بر آن آدمی قدرت و شهامت سخنوری می‌یابد نظامی نیز چون پای بر گنج الهی دارد سخنان حکیمانه می‌گوید این انگیزه با گزاره مرحله ششم (اخلاق مبتنی بر اصول جهانی) از مراحل رشد اخلاقی کلبی قابل سنجش است. «در این مرحله، اصول اخلاقی درونی شده و تعمیم می‌یابد. تغییر جهت فرد به سوی اصول ارادی است و بر اساس الزام به اطاعت از قدرت نیست. فردی که به مرحله ششم رسیده است می‌اندیشد که یک عمل درست عملی است که با دستورات وجدان وی مطابقت داشته باشد. در حالی که ممکن است این امر وی را به تخلف از قوانین رهنمون شود. اصول اخلاقی مرحله ششم بر اساس احترام متقابل بین افراد استوار است. اصلی که افراد در این مرحله به آن مقید می‌شوند از این نوع است: آنچه برخورد نمی‌پسندی بر دیگران روا مدار. از سوی دیگر نهایت تحول اخلاقی فرد در این مرحله صورت می‌گیرد به گونه‌ای که وی با اعتقاد به اصول انسانی و جهان شمول آنچه را آزادانه و آگاهانه اخلاقی می‌داند به اجرا در می‌آورد؛ هر چند بر خلاف منافع و مصالح آن جامعه و ارزش‌های مورد پسند قوانین موجود در آن جامعه باشد. در این مرحله درست و نادرست با تصمیم و انتخاب آگاهانه فرد بر اساس اصول اخلاق جهانی به طور نسبی و همه‌جانبه تعیین می‌گردد. این اصول مفاهیمی کلی و ارزشی هستند نه مقررات اخلاقی جزئی و عبارتند از: مفاهیم کلی عدالت، برابری، حقوق انسانی، احترام به هویت و شخصیت هر انسان به عنوان یک فرد، ارزش‌ها و اصولی از این دست که به نوعی شاخصه‌های جامعه مدنی را تشکیل می‌دهند. در این مرحله نهایی است که هر عمل اخلاقی ذاتا و بدون توجه به عواقب و نتایج آن و بر اساس همان اصول کلی ارزیابی می‌شود و هر فرد انسانی نه به

عنوان یک وسیله بلکه به عنوان یک هدف نهایی مورد توجه و احترام قرار می‌گیرد. در اینجاست که حتی انسان فراتر از ایدئولوژی قرار می‌گیرد و یک قرائت فرایدئولوژی از انسان صورت می‌گیرد».
(کریمی، ۱۳۸۸: ۷۳).

صبر، امید و ایمان

در اعتبار موجودات عنوان گفتار ششم از مخزن‌الاسرار است که نظامی در آن از معراج انسان به عنوان برگزیده‌ترین موجودات عالم سخن می‌راند و همه‌کارها را در دست توانای دل می‌داند و در بیت آخر آن به این نکته مهم و اخلاقی اشاره دارد که باید صبر، امید و باور قلبی به این حقیقت داشت که غم‌ها از شادی‌ها خبر می‌دهند و در تأیید و اثبات سخن خود به نقل «حکایت صیدگر و شیرسگ» می‌پردازد.

شیرسگ صیادی ناپدید می‌شود ولی صیاد با تمام ناراحتی صبر پیشه می‌کند و امیدوار است که شادی و غم هر دو ناپایدارند و سرانجام سگ برمی‌گردد روبهی طنزکنان او را از صبرکردن باز می‌دارد و می‌گوید: دیروز که به شکار رفت تیزتگی کرد و مُرد. اما صیاد سخنان او را فریبی بیش نمی‌داند سرانجام صبر و امید صیاد نتیجه می‌دهد و ایمان او همچون طوقی آویزه گردن سگ می‌شود و شیر سگ از پشت پرده غبار آشکار می‌گردد و روباه را شکار می‌کند.

نظامی در مخزن‌الاسرار تمثیل وار حیوانات را در زمره شخصیت‌های اصلی داستان قرار می‌دهد سگ تمثیل قدرت و شهامت بوده و در شکار و گله بانی به کار می‌آمده و روباه تمثیلی از مکر و فریب و دشمنی است «سخن روباه با صیدگر از نظر برداشت ذهنی شاعر است که حرکات روباه را تفسیر و تعبیر می‌کند صیدگر از این که سگ شکاری او دیرتر آمده است نگران است و چون روباه را می‌بیند به نظرش می‌آید که روباه از مرگ سگ خبر آورده است ولیکن امیدواری صیدگر همراه با ایمان قلبی وی نتیجه می‌بخشد و سگ از سفر دور و دراز خود برمی‌گردد و روباه را امان نمی‌دهد و شکار می‌کند. روبهک تمثیلی است برای فرزندان بازاریان» (ر.ک. نظامی، ۱۳۸۹: ۲۰۱). در کتاب فرهنگنامه جانوران در ادب پارسی آمده است «قدیمی ترین حیوان ثبت شده در ادبیات فارسی روباه است (عبداللهی، ۱۳۸۱: ۷۶).

این حکایت تمثیلی است برای بیان این مطلب که غم بیک شادی را به همراه دارد.

صیدگری بود عجب تیزبین... بادیه پیمای مراحل گزین
(نظامی، ۱۳۸۹: ۲۰۲)

شاددلیم زآنکه دل من غمی ست کامدن غم سبب خرمی ست
(همان، ۲۰۹)

صبر، امید و ایمان صیدگر مرحله ششم «استدلال مبتنی بر اصول جهان شمول اخلاقی و در نظر گرفتن ارزش‌های مطلق نظیر حرمت زندگی انسان‌ها» از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ را تداعی می‌کند (شعویی، ۱۳۹۲: ۱۴).

عدالت ورزی و دادگری

در محافظت عدل و نگاه‌داشتن انصاف عنوان گفتار دوم از مخزن الاسرار است که نظامی پس از بیان مقدمه‌ای کوتاه در جایگاه بلند انسان همه را به دین و دینداری فرا می‌خواند و در بیت آخر آن به این نکته مهم و اخلاقی اشاره دارد که عامل دوام و بقای مملکت در گرو عدالت خواهی و دادگستری است و در تأیید و اثبات سخن خود تمثیل وار به نقل «حکایت انوشیروان و دهکده ویران» می‌پردازد. انوشیروان در شکارگاه دهکده‌ای ویران می‌بیند که دو جغد تنگ در کنار هم نشسته و پی‌درپی ناله سر- می‌دهند از وزیر می‌پرسد ناله مرغان برای چیست؟ وزیر پاسخ می‌دهد خطبه‌ای برای زناشویی است. این مرغ به آن مرغ دختری را به زنی داده است پیشاپیش از وی برای شیرها این ده ویران را می- خواهد و آن دیگری می‌گوید: غم مخور از جور ملک صدها هزار از این ملک ویران به تو خواهم بخشید. پادشاه از شنیدن این سخنان متأثر و متعجب می‌شود که حتی مرغان آسمان از ستم در امان نیستند و از این که به جای مرغ خانگی، جغد ویرانگر را به ارمغان آورده است اظهار پشیمانی می‌کند که چرا با ظلم و ستم بدنام بشوم و عاقبت، ظلم دامنگیرم شود. بنابراین دادگستری و مردم نوازی می- آغازد.

نظامی در قالب تمثیل از زبان دو جغد که معمولاً خرابه‌نشین است و مظهر ویرانگری و شومی. قصد بیان مسائل سیاسی، اجتماعی و کشورداری را دارد. روی سخن او با شاهان است که عیش و نوش و دلبستگی به دنیا و تعلقات آن، موجب ظلم و بی‌عدالتی شده و هشدار می‌دهد برای بیداری و به خودآمدن. نظامی این تمثیل را در مورد انسان و جایگاه رفیع او در نزد پروردگارش می‌آورد. سهروردی هم در رساله «عقل سرخ» انسان را به باز تشبیه می‌کند و می‌گوید: «روزی دوستی از آن وی پرسید که

آیا مرغان زبان یکدیگر را می‌دانند؟ او در پاسخ می‌گوید: آری و آن دوست می‌پرسد که او بدین امر چگونه واقف گشته است. سهروردی در جوابش می‌گوید در آغاز چون حق تعالی خواست او را پدید آورد وی را به شکل بازی آفرید و در آن ولایت که او بود بازان دیگری هم بودند که آنان با یکدیگر سخن می‌گفتند و سخن یکدیگر فهم می‌کردند...» (پورنامداریان، ۱۳۹۰: ۲).

بیت دوم تمثیلی است در بیان اهمیت عدالت در استقرار امنیت و آرامش در مملکت.

صید کنان موکب نوشین روان... دور شد از کوکبه خسروان

(نظامی، ۱۳۸۹: ۸۹)

عاقبتی نیک سرانجام یافت هرکه در عدل زد آن نام یافت

(همان: ۱۰۰)

در تاریخ فرهنگی ایران، انوشیروان ضرب المثل و الگوی تمثیلی از عدالت است. چنین گویند که «چون قباد ملک فرمان یافت نوشیروان عادل که پسر او بود به جای پدر نشست. هژده ساله بود و کار پادشاهی می‌راند. مردی بود که از خردگی عدل اندر طبع او سرشته بود و زشتی‌ها را به زشتی داشتی و نیکی‌ها را به نیک» (شعار، ۱۳۶۵: ۸۰).

...پس گفت: «چرا باید که در سرای ما بر ستمکاران گشاده بود و بر ستم رسیدگان بسته؟! که لشکریان و رعایا هر دو زبردستان و کارکنان مانند بلکه رعایا دهنده‌اند و لشکریان ستاننده. پس واجب چنان کند که بر دهنده، در گشاده‌تر باشد که بر ستاننده...» پس بفرمود: تا سلسله‌ای سازند و جرس‌ها در او آویزند، چنانکه دست هفت ساله کودک بدو رسد، تا هرمتظلمی که به درگاه آید او را به حاجبی حاجت نبود: سلسله بجنباند، جرس‌ها به بانگ آیند، نوشیروان بشنود، آن کس را پیش خواند، سخن او بشنود و داد او بدهد.» (همان: ۸۸). «جغد در نزد ایرانیان چه پیش از اسلام و چه پس از آن، منحوس و بدیمن بوده است. این پرنده «نماد عالم ماده و تعلقات حسی است.» (زرین‌کوب، ۱۳۵۱: ۱۹۱).

آن گونه که از روایت نظامی مستفاد می‌شود انوشیروان ابتدا ظالم و دنیا پرست بود و در غفلت و بی‌خبری بسر می‌برد، به عیش و خوشی روزگار می‌گذراند، به ظلم و اجحاف مال مردم را می‌ستاند تا این که از شنیدن سخنان دو جغد اظهار تأسف می‌کند و حیرت زده می‌شود که ظلم و جور او حتی به گوش حیوانات هم رسیده است و به جای خوشبختی، آبادانی، امنیت و رفاه، ویرانی و بدبختی برای مردم مملکت به ارمغان آورده است؛ احساس شرم می‌کند و درصدد جبران و تلافی بر می‌آید و چون عامل ویرانی دهکده را ناتوانی کشاورزان در پرداخت مالیات تشخیص می‌دهد باج و خراج را از آن

ولایت برمی‌دارد و از ظلم دست می‌کشد و تا آخرین نفس دادگستر باقی می‌ماند. دلیل اخلاقی او برای این تصمیم ترس از رسوایی در روز جزا و احساس شرم در پیشگاه الهی است. این عمل اخلاقی با گزاره مرحله پنجم (پیمان مداری) از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ مطابقت دارد. «اعمال فرد مطابق با اصولی است که لازمه رفاه عمومی دانسته می‌شود؛ فرد برای کسب احترام همسالان و در نتیجه به دلیل آن که خود را شایسته احترام می‌داند از این اصول تبعیت می‌کند.» (اسمیت و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۰۳).

«پارابل» در صور خیال آمده است پارابل «قصه کوتاه و ساده ای که اغلب بر یک معنی و مقصود اخلاقی دلالت دارد از پارابل‌ها و امثال مثل‌های حضرت عیسی است که در انجیل‌های چهارگانه وارد شده است اصطلاح سازان انگلیسی و فرانسوی زبان اغلب آن را تنها بر امثال حضرت عیسی منطبق دانسته اند.» (فرهنگ اصطلاحات مجدی وهبه؛ نقل از شفیع کدکنی، ۱۳۵۰: ۶۵). از جمله: «حکایت مسیحا و سگ مرده».

نیک‌بینی و مثبت‌نگری

در نمودار علامات آخرالزمان عنوان مقالت دهم از مخزن الاسرار است که نظامی در آن قصد بیداری و هوشیاری انسان‌ها را دارد و در بیت آخر آن به این نکته مهم و اخلاقی اشاره دارد که باید زیبایی و هنر معنوی را دید و از عیب‌جویی پرهیز کرد و در تأیید و اثبات سخن خود، به نقل «حکایت مسیحا و سگ مرده» می‌پردازد.

حضرت عیسی هنگام عبور از بازارچه‌ای گریه‌ساز افتاده می‌بیند که گروهی دورش جمع شده و مشغول عیب‌جویی هستند. ایشان به جای صحبت از ظاهر سگ در معنی خلقت سگ سخن می‌رانند. بیان حکایت‌های تمثیلی یکی دیگر از شیوه‌های تمثیل است که در آن با ارائه یک نمونه روشن و قابل قبول از موضوعی حکمی کلی رادر آن زمینه نتیجه‌گیری می‌نمایند. از جمله امثال حکایت‌های حضرت عیسی مسیح است که در انجیل آمده است.

ابیات ذیل تمثیلی است برای دعوت به ترک عیب‌جویی، دیدن زیبایی و هنر و به خودآمدن.

پای مسیحا که جهان می‌نوشت... بر سر بازارچه ای می‌گذشت

(نظامی، ۱۳۸۹: ۳۱۹)

آینه روزی که بگیری به دست خود شکن آن روز مشو خودپرست

عیب کسان منگر و احسان خویش دیده فرو کن به گریبان خویش

(همان: ۳۲۱)

حضرت عیسی به دنبال فرصتی مناسب است تا اُمت خود را به خوبی امر و از منکر باز دارد بنابراین وقتی نوبت صحبت و اظهار نظر به ایشان می‌رسد به جای عیب‌جویی از حقیقت معنی سخن می‌گویند و به حکم رسالت و وظیفه‌ای که برعهده دارند با صحبت از سفیدی دندان سگ توجه گروه را از ظاهر امر متوجه کُنه و باطن خلقت سگ و حقیقت آفرینش می‌کند. دلیل اخلاقی او برای این کار ترک عیب‌جویی است. ایشان برای این که خوب عمل کنند و رسالت خود را بخوبی به انجام برسانند از فرصت پیش‌آمده برای آموزش اخلاقی اُمت خود بهره می‌جویند که مرحله ششم (اصول اخلاقی عالمگیر) از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ را تداعی می‌کند «در دنبال کردن اصول اخلاقی «خود انتخابی» قوانین خاص یا موافقت‌های اجتماعی معتبر هستند زیرا آنها براساس چنین اصولی (اخلاقی) پایه‌ریزی شده‌اند؛ وقتی که قوانین این اصول را نقض می‌کنند، فرد مطابق این اصول عمل می‌کند.» (عصاره و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۹).

«اگزاملوم» داستانی که مثل شده است و شنونده با شنیدن نام یا قسمتی از آن متوجه منظور باطنی تمثیل و نتیجه اخلاقی آن می‌شود. از جمله: «حکایت کودک دوراندیش»، «حکایت خاصگی جمشید» و «حکایت پیرخشت زن».

دوراندیشی

در چابک روی عنوان گفتار شانزدهم از مخزن‌الاسرار است که نظامی در خطابه‌ای خود را به بیداری فرا می‌خواند و در بیت آخر آن به این نکته مهم و اخلاقی اشاره دارد که دشمن دانا، از دوست نادان بهتر است و در تأیید و اثبات آن به نقل «حکایت کودک دوراندیش» می‌پردازد. کودکی از آزادگان در گشت و گذار مهره پایش می‌شکند. دوست وی به قصد پنهان کاری سعی دارد او را در بن چاهی بیندازد اما دشمن عاقبت‌نگر و دوراندیش او چاره کار را در بیان حقیقت می‌داند. این حکایت تمثیلی است از دوست نادان و دشمن دانا که دانایی دشمن، او را از مظان اتهام نجات می‌بخشد.

کودکی از جمله آزادگان... رفت برون با دو سه همزادگان
هر که در او جوهر دانایی است (همان: ۴۶۴)

بر همه چیزش توانایی است
(همان: ۴۶۴)

نظامی فضیلت دشمن و دوست را با دانایی می‌سنجد و دشمن دانا را هر چند غم و اندوه جان آدمی را موجب شود به دوست نادان ترجیح می‌دهد دانایی هم با علم و دانش به عاقبت کارها حاصل می‌شود. در روایت نظامی دشمن دانا چون صلاح اندیش و عاقبت‌نگر است توان گفتن حقیقت را پیدا می‌کند و با خود می‌اندیشد این واقعه نهان نمی‌ماند و ممکن است به خاطر دشمنی تهمت این کار بر او نهند در واقع دانایی او از علم و آگاهی او حکایت می‌کند. بنابراین ترس از تهمت و تنبیه و مجازات او را به راست گویی وا می‌دارد آینده نگری دشمن دانا با گزاره مرحله ششم (استدلال مبتنی بر اصول جهان شمول اخلاقی و در نظر گرفتن ارزش های مطلق نظیر حرمت زندگی انسان‌ها) از مراحل رشد اخلاقی کلبه‌گم مطابقت دارد. «در این مرحله حتی شکستن قوانین و عرف به نفع اصول اخلاقی والاتر، رفتاری اخلاقی و درست شمرده می‌شود. در این مرحله زندگی انسان بر قانون انسان ارجحیت دارد.» (شعیبی، ۱۳۹۲: ۱۴).

رازداری

در وحشت حاسدان عنوان گفتار هجدهم از مخزن الاسرار است که نظامی در آن از نکوهش دورویان و سخن چینان و رازداری تمثیل گونه سخن می‌راند و در بیت آخر آن به این نکته مهم و اخلاقی اشاره دارد که آدمی نباید گوهر اسرار خود را پیش هرکسی فاش کند و در تأیید و اثبات آن به نقل «حکایت خاصگی جمشید» می‌پردازد.

ندیم و غلام جمشید در اعتماد به درجه‌ای راه می‌یابد که شاه اسرار درونش را با او در میان می‌نهد اما با تمامی خاصگی و نزدیکی به شاه همیشه از او و دیگر درباریان دوری می‌جوید. تا مبادا رازش آشکار شود پیرزنی با مشاهده چهره زرد او در پی دلیل می‌گردد. ابیات دوم و سوم تمثیلی است در دعوت به رازداری و کتم سر حتی به نزدیکترین کس. مرجع ضمیر ندیم جمشید است.

خاصگی محرم جمشید بود...	خاص تر از ماه به خورشید بود
	(نظامی ۱۳۸۹: ۵۰۴)
پیرزنش گفت مبر نام کس	همدم خود هم دم خود دان و بس ز آن
زرد به این چهره دینارگون	که شود غرقه به غرقاب خون
	(همان: ۵۰۹)

جوان با این که محرم اسرار و مورد اعتماد شاه است و از او نور و نیرو می‌گیرد ولی از ملازمت و همراهی با شاه و اطرافیان در آزار و هراس است. دلیل اخلاقی او برای این کار رازداری است سینه جوان گنجینه گوهر اسرار شاه است بنابراین از نزدیکی و شوخی با افراد قصر امتناع می‌کند مبادا مرغ راز از قفس تن به پرواز آید آن وقت است که پیمان شکن و بدنام گردد در واقع ترس از افشای راز او را از بودن در ملازمت شاه و دیگر درباریان برحذر می‌دارد. این عمل اخلاقی با گزاره مرحله اول (جهت‌گیری تنبیه و اطاعت) از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ قابل مقایسه است. «در این مرحله کودک نسبت به مراجع قدرت تمکین دارد و از شکستن قواعد اجتناب می‌کند تا مجازات نشود.» (عصاره و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۹).

عزت نفس

در بی‌وفایی دنیا عنوان گفتار پنجم از مخزن‌الاسرار است که نظر فلسفی سقراط کاملاً در آن مشهود است و در بیت آخر به این نکته مهم و اخلاقی اشاره دارد که انسان نباید دست نیاز به سوی کسی دراز کند و در تأیید و اثبات سخن خود به نقل «حکایت تمثیلی پیرخشت زن» می‌پردازد. پیری خلوت گزیده در ولایت شام از این که جامه گیاه بافت می‌پوشد و از خشت زنی امرار معاش می‌کند مورد طعن و مذمت جوانی (میریدی) قرار می‌گیرد.

پیر دو معنی می‌تواند داشته باشد ۱- پیر در معنی حقیقی و مقابل جوان ۲- پیر دلیل. اما از آنجایی که گوشه‌گیر و پری وار عنوان شده است معنای دوم آن مراد است. نظامی با بیان حکایت‌های تمثیلی قصد تبیین نظریات و مفاهیم اخلاقی را دارد بیان حکایت‌های تمثیلی یکی از شیوه‌های استدلال است که در آن با ارائه ی یک نمونه‌ی روشن و قابل قبول از موضوعی، حکمی کلی را در آن زمینه نتیجه‌گیری می‌نمایند که نظامی با آوردن داستانی تمثیلی «پیر خشت زن» این نکته را یادآور شده است که باید عزت نفس داشت و با آگاهی حرمت و ارزش خود را حفظ کرد تا در مسیر خودشکوفایی گام برداشت.

بیت دوم تمثیلی است در دعوت به عزت نفس، اشتغال به کار و بی‌نیازی از دیگران و مذمت گدایی.

در طرف شام یکی پیر بود... چون پری از خلق طرف گیر بود
(نظامی، ۱۳۸۹: ۱۸۰)

دست بدین پیشه کشیدم که هست تا نکشم پیش تو یک روز دست
(همان، ۱۸۳)

پیرترک دنیا گفته و خلوت گزیده است و از این که دست نیاز و خواهش پیش کسی دراز کند و وبال گردن دیگران باشد بیزار است و در کسب روزی حلال می‌کوشد و مخالفت جوان را به هر دلیل درشتی و بی‌حرمتی به پیران می‌داند. دلیل اخلاقی او برای این کار عزت نفس اوست. از طرفی مقام معنوی پیر است که جوان از آن بی‌خبر است خشتی که پیر می‌سازد جنبه تبرک داشته است و بزرگان و دلاوران را از عذاب قبر می‌رهاند. جوان مانع کار پیر می‌شود و از او می‌خواهد از کمک و یاری دیگر مریدان تأمین معاش کند که با عزت نفس پیر منافات دارد پیر در هر خشتی که می‌سازد در دین را می‌زند و با ترک دنیا در فکر پیوستن به سرای آخرت است. او دنیا را آزادانه و آگاهانه ترک می‌گوید نه به خاطر ترس از مجازات و روز جزا و در هرکاری خدا را در نظر دارد و از هر آنچه میان او و معبود او فاصله ایجاد کند دوری می‌جوید. این عمل اخلاقی با گزاره مرحله ششم (اخلاق مبتنی بر اصول جهانی) از مراحل رشد اخلاقی لارنس مطابقت دارد. «در این مرحله، اصول اخلاقی درونی شده و تعمیم می‌یابد. تغییر جهت فرد به سوی اصول ارادی است و بر اساس الزام به اطاعت از قدرت نیست.» (کریمی، ۱۳۸۸: ۷۳).

جدول ۱-۱ تطبیق دلایل و رفتارهای شخصیت‌های تمثیلی مخزن الاسرار با مراحل رشد اخلاقی کلبرگ

ردیف	عنوان	عامل	رفتار	انگیزه / استدلال	مرحله
۱	ترک غفلت	مردمیوه فروش	با سپردن مغازه به روبهک	غارت رفتن مغازه	۶
۲	خاموشی	باز	برانگیختن رشک و حسد بلبل	برتری باز به سایر مرغان	۶
۳	دوراندیشی	دشمن دانا	بیان حقیقت ماجرا به پدر کودک	ترس از تهمت	۶
۴	دین داری	فریدون	شکارنشدن آهوک	نظر کرده فریدون بودن	۶
		آرایشگر	خواستگاری از دختر هارون	پای بر گنج الهی بودن	۶

۵	رازداری	ندیم جمشید	دوری جستن از شاه و دیگر درباریان	۱	ترس از افشای راز
۶	صبر و امید و ایمان	صیاد	صبرکردن و وفاداربودن به سگ	۶	ایمان و باور قلبی
۷	عدالت ورزی و دادگری	انوشیروان	ترک ظلم و ستم	۵	شنیدن ناله و افغان دومرغ از بی‌عدالتی و ظلم شاه
۸	عزت نفس	پیر	پوشیدن جامه گیاه بافت و از خشت زنی امرار معاش کردن	۶	عزت نفس
۹	نیک بینی و مثبت نگری	عیسی (ع)	مشاهده‌ی عیب جویی از سگ مرده	۶	آموزش اخلاقی امت خود

تحلیل جدول:

نظامی در مخزن‌الاسرار برای بیان مضامین اخلاقی به نیکوترین وجه ممکن از میان عناصر صور خیال از آرایه تمثیل بهره فراوان می‌برد و حیوانات در آن نقش‌های مختلفی ایفا می‌کنند و برخلاف باورهای عامیانه چهره‌ای مثبت دارند. اشخاص داستان‌های مخزن‌الاسرار یا مظهر حسن و کمال هستند و یا مظهر زشتی و تباهی و یا ثروت و فقر و از حیث شخصیت پردازی هر داستان یک شخصیت اصلی دارد که البته در بعضی داستان‌ها شخصیت‌های اصلی بی‌نام هستند. ترک غفلت اولین مؤلفه اخلاقی است که به کنش مرد میوه فروش دلالت دارد که انگیزه ترس از غارت مغازه موجب آن شده است و با مرحله ششم از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ همخوان است. خاموشی دومین مؤلفه اخلاقی در حکایت بلبل و باز است که بلبل سمبل و نمادی از پرحرفی و بی‌خردی و باز نماد دانایی و خردمندی است بنابراین عمل باز در مقابل بلبل نشانگر رشد اخلاقی است و او را به مرحله ششم از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ می‌رساند. سومین مؤلفه به کنش اخلاقی دشمن دانا دلالت دارد که انگیزه ترس از تهمت او را به بیان حقیقت وا می‌دارد و با مرحله ششم از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ قابل مقایسه است. دین داری چهارمین مؤلفه اخلاقی با دو کنش که با یک کنش به اخلاق فریدون متوجه است و مقام بالاترین مرحله از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ را به اخلاق او می‌بخشد. و با کنش دیگر به اخلاق آرایشگر دلالت دارد که انگیزه دین داری او را به مرحله ششم رشد اخلاقی کلبرگ می‌رساند.

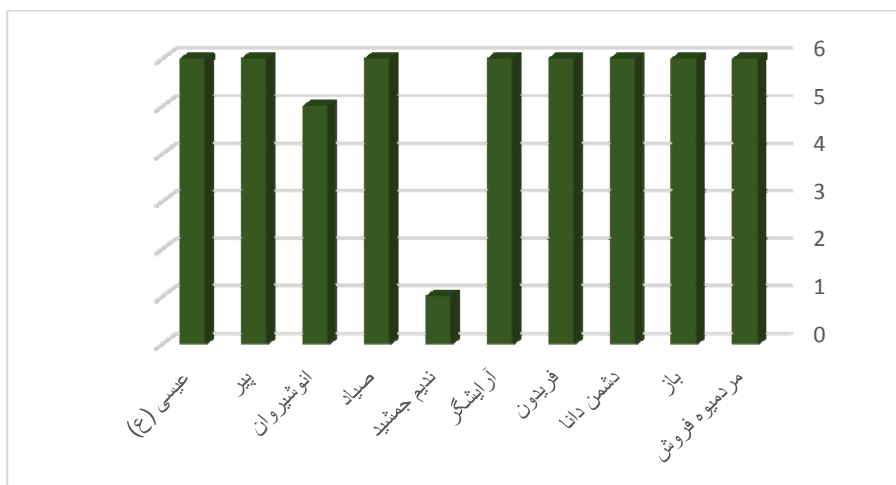
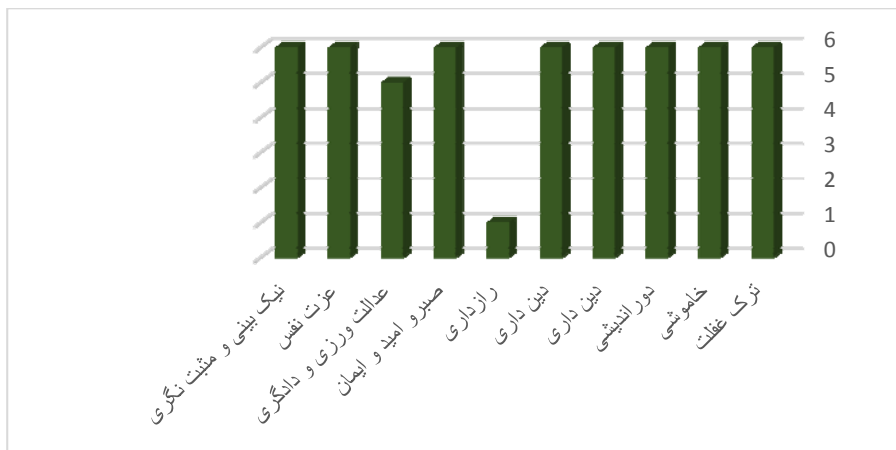
کد اخلاقی رازداری به اخلاق ندیم جمشید متوجه است که انگیزه ترس از افشای راز او را در مرحله اول از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ قرار می‌دهد. صبر و امید و وفاداری هم به کنش اخلاقی مرد صیاد دلالت دارد که عاقبت نتیجه می‌دهد و شیرسگ برمی‌گردد و با گزاره مرحله ششم کلبرگ قابل ارزیابی است. هفتمین مؤلفه به کنش انوشیروان منحصر است و در ذیل مجموعه عدالت محور قرار می‌گیرد اما استدلال و انگیزه آن نشان می‌دهد که رشد اخلاقی انوشیروان به جهت ترک ظلم برای رفاه حال مردم ناظر بر مرحله پنجم از رشد اخلاقی کلبرگ است. عزت نفس هشتمین مؤلفه اخلاقی است که دلالت بر رفتار پیر دارد و با مرحله ششم رشد اخلاقی کلبرگ مطابقت دارد. نیک بینی و مثبت نگری آخرین مؤلفه اخلاقی است که به کنش عیسی (ع) دلالت دارد و او را تا بالاترین مرحله از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ می‌رساند.

نتیجه‌گیری:

هدف اصلی این مقاله بررسی رشد اخلاقی در اخلاق شخصیت‌های تمثیلی منظومه مخزن‌الاسرار نظامی گنجه‌ای است بنابراین فقط فضایل اخلاقی تمثیلی در محدوده این پژوهش قرار می‌گیرند بررسی داستان نشان می‌دهد که اخلاق شخصیت‌های تمثیلی مخزن‌الاسرار با مراحل بالای رشد اخلاقی کلبرگ قابل مقایسه است و نظامی گنجه‌ای در نخستین اثر هنرندانه خود در مراحل بالای رشد اخلاقی کلبرگ بوده است. مؤلفه‌های اخلاقی تمثیلی چون: خاموشی، ترک غفلت، صبر و امید و ایمان، عدالت‌ورزی و دادگری، نیک بینی و مثبت‌اندیشی و دوراندیشی و عزت نفس مقام بالاترین مرحله از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ را به اخلاق قهرمانان داستان می‌بخشد. فضایل اخلاقی موصوف در این منظومه منظر وارستگی و بلندطبعی کمال اخلاقی نظامی است که ریشه در فرهنگ دیرین این آب و خاک دارد. از آنجایی که قهرمان اصلی داستان‌ها کسی جز خود نظامی نیست که به نیابت از قهرمانان ایفای نقش می‌کند تا انسان را متوجه بُعد روحانی‌اش ساخته و به کمال واقعی برساند و چهره آرمانی جامعه‌ای که سال‌ها آرزوی تحقق آن را داشته در لابلای اشعارش ترسیم کند شخصیت و کمال اخلاقی نظامی بیش از پیش نمایان می‌شود حتی تمثیل‌های وی از این خصوصیات بری نیستند و همچنین در مخزن الاسرار «تمثیل» از میان صور خیال نمودی خاص دارد و تمثیل و تعلیم لازم و ملزوم یکدیگرند. از «۹» مؤلفه اخلاقی تمثیلی یک مؤلفه ناظر بر مرحله اول از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ است «هفت» مؤلفه مقام بالاترین مرحله از مراحل رشد اخلاقی کلبرگ را به اخلاق قهرمانان داستان می‌بخشد و تنها یک مؤلفه در مرحله پنجم رشد اخلاقی کلبرگ قابل ارزیابی است اما از

آنجایی که کلبرگ بعدها مرحله پنجم و ششم را یک مرحله دانست با این احتساب هر «هشت» مؤلفه در مخزن الاسرار مطابق نص مرحله ششم کلبرگ است.

نمودار: ۱-۱ تطبیق دلایل و رفتارهای شخصیت‌های تمثیلی مخزن الاسرار با مراحل رشد اخلاقی کلبرگ

پیشنهاد:

حکایت‌های تمثیلی مخزن‌الاسرار نظامی ابزاری است برای انتقال پیام به همین جهت قابلیت ترجمه به زبان‌های مختلف دارد.

منابع:

۱. اژدرنژاد، هاله، یلمه‌ها، احمدرضا. (۱۳۹۵). «تمثیل و کاربرد گونه‌های آن در مخزن‌الاسرار نظامی». فصلنامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر، شماره پیاپی بیست و هفتم: ص ۱۱۹-۱۳۸.
۲. اسمیت، ادوارد ای. هکسما، سوزان نولن. فردریکسون، باربارال. لافتوس، جفری ر. بم، داریل ج. مارن، استیفن. (۱۳۹۰). زمینه روانشناسی اتکینسون و هیلگارد. ترجمه حسن رفیعی و محسن ارجمند. ج اول. چ چهارم. تهران: ارجمند، ۴۰۸ صفحه.
۳. ایاز، حمید. تیموری، عاطفه. (۱۴۰۱). «تطبیق مفاهیم تمثیلی و نمادین سگ در آثار حماسی، غنایی و عرفانی با تکیه بر شاهنامه فردوسی، خمسه نظامی و مثنوی مولوی». فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر، شماره پنجاه و یکم: ص ۵۴-۸۱.
۴. پاکدل، مسعود. توکلی، فرشته. (۱۳۹۵) «نمادها و تمثیل‌های آب در مخزن الاسرار». فصلنامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی بوشهر، شماره پیاپی، بیست و هفتم: ص ۲۴-۱۳.
۵. پورنامداریان، تقی. (۱۳۹۰). عقل سرخ (شرح و تأویل داستان‌های رمزی سهروردی). تهران: سخن.
۶. تقوی، محمد. (۱۳۷۶)، حکایت‌های حیوانات در ادب فارسی. تهران: روزنه.
۷. جعفری، ناهید. بخشی‌پیش‌کناری، زهرا. (۱۳۹۶). «رویکرد نظامی گنجوی به تمثیل حیوانات از دیدگاه ادبیات تعلیمی». پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، سال نهم، شماره سی و سوم: ص ۱۴۴-۱۲۱.
۸. خواجه نصیر توسی. (۱۳۷۵). اخلاق ناصری. تهران: انتشارات علمیه اسلامیة.
۹. رحمانیان، زینب. (۱۳۹۳). «بررسی تطبیقی رشد اخلاقی در قابوسنامه از دیدگاه کلبرگ»، پژوهش‌های ادبی و بلاغی، سال ۲، شماره ۸: ص ۴۵-۳۲.
۱۰. زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۵۱). سرّنی (نقد و شرح تحلیلی و تطبیقی مثنوی). تهران: علمی، ۱۱۵۸ صفحه.
۱۱. شعار، جعفر. (۱۳۶۵). گزیده سیاست‌نامه. ج اول. تهران: بنیاد، ۳۷۷ صفحه.
۱۲. شعبی، فاطمه. (۱۳۹۲). قضاوت اخلاقی (Moral judgment). نشر الکترونیکی. کتاب سبز، ۲۲ صفحه. ۱۱.
۱۳. شفیع کدکنی، محمدرضا. (۱۳۵۰) صور خیال در شعر فارسی. تهران نیل.
۱۴. ضیائی مؤید، محمد. شرقی، محمدرضا. (۱۳۹۵). «شهودگرایی و استدلال‌گرایی در فلسفه اخلاق و تربیت اخلاقی». فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌نامه اخلاق، سال نهم، شماره ۳۱: ص ۵۲-۳۱.
۱۵. عبدالحی، منیژه. (۱۳۸۱). فرهنگ نامه جانوران در ادب پارسی (بر پایه واژه شناسی، اساطیر، باورها، زیباشناسی و ...). تهران: پژوهنده، ۶۰۲ صفحه.

۱۶. عصاره، علیرضا. مهدیزاده تهرانی، آیدین. امینی زرین، علیرضا. عظیمی، شادی. (۱۳۹۶). «نقدی بر نظریه رشد قضاوت اخلاقی لارنس کلبرگ، پژوهشی در بررسی چند جانبه نظریه کلبرگ و ارائه رهنمودی درباره مراحل رشدی او». فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۱۳۴: ص ۹۳-۱۱۲.
۱۷. کدیور، پروین. (۱۳۷۸). روانشناسی اخلاق. تهران: آگه، ۱۸۰ صفحه.
۱۸. کریمی، عبدالعظیم. (۱۳۸۸). روانشناسی رشد مراحل شکل گیری اخلاق در کودک (با تأکید بر رویکردهای تحولی). چ دوم. تهران: عابد، ۲۴۶ صفحه.
۱۹. مراغی، عبدالهادی بن محمد. (۱۳۸۸). منافع حیوان. تصحیح محمد روشن. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
۲۰. نظامی گنجه‌ای، الیاس. (۱۳۸۹). مخزن الاسرار. تصحیح بهروز ثروتیان. تهران: امیرکبیر، ۵۸۴ صفحه.

References

1. Asareh; Mehdizadeh Tehrani, A.; Amini Zarrin, AS; Azimi, Sh (2017), "A Critique of the Development Theory of Moral Judgment by Lawrence Kelberg, A Study in the Multilateral Study of Kelberg Theory and Providing Guidance on His Developmental Stages", Quarterly Journal of Education, No. 134, -193-112
2. Azhdranjad, Hale. Yalmeha, Ahmadreza. (2015). "Allegory and application of its types in the repository of military secrets". Quarterly journal of didactic and lyrical research of Persian language and literature, Islamic Azad University, Bushehr branch, twenty-seventh consecutive number: pp. 119-138.
3. Ayaz, Hamid. Teymoori, Atefeh. (2022). " Application of allegorical and symbolic concepts of dogs in epic, lyrical and mystical works Based on Ferdowsi's Shahnameh, Khamseh Nezami and Rumi's Masnavi (Mouvavi) ". Quarterly Journal of Allegorical Research in Persian Language and Literature, Bushehr Islamic Azad University, Number 51: p. 54 -81.
4. Abdulahi, Manijeh. (2001), dictionary of animals in Persian literature (based on terminology, mythology, beliefs, aesthetics, etc). Tehran: Parjohande, 602 pages.
5. Jafari, Nahid. Bakhshi Pish Kenari Zahra, Zahra. (2016). " Nezami Ganjavi'S Approach to Parable of Animals in Makhzan al-Asrar: From A Didactic Point of View ". Research journal of educational literature, ninth year, number 33: pp. 121-144.
6. Kadivar, P. (1999), Psychology of Ethics, first edition, Tehran: Ad.
7. Karimieh, A. (2009), Developmental Psychology of the stages of moral formation in children (with emphasis on transformational approaches), Second Edition, Tehran: Abed
8. Kohlberg, L. (1976), Moral stages and moralization: The cognitive developmental, In Moral development and behavior: Theory, research and social issues, ed. T. Lickona, New York: Holt, Rinehart and Winston.
9. (1984), Essays on moral development, Vol. II, The psychology of moral development, San Francisco, CA: Harper & Row.
10. Khajeh Nasir al-Din Tusi and Kalberg "(1996), Moral Knowledge, 2 (2), 53-68.
11. Maraghi, Abdul Hadi bin Muhammad. (2018). Manafe'ae hayvan. Edited by Mohammad Roshan. Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation.
12. Nizami, Ganjavi. (2010). Makhzan-ol Asrar. Emended by Behrooz. Servatian Tehran: Amir Kabir Publication. (In Persian)
13. Pakdel, Masoud. Tavakoli, Fereshte. (2015). "Symbols and allegories of water in Makhzan al-Asrar ". Quarterly journal of didactic and lyrical research of Persian language

- and literature, Bushehr Islamic Azad University, consecutive number, twenty-seventh: pp. 13-24.
14. Pournamdarian, Taghi. (2013). Aqle sorkh (explanation and interpretation of Sohravardi's secret stories). Tehran: Sokhan.
 15. Rahmanian, Z. (2014), "A Comparative Study of Moral Development in Qaboosnameh from Kelberg's Perspective", Journal of Literary and Rhetorical Research, No. 8, 32-45.
 16. Shafiei Kadkani, Mohammad Reza, (1971), Fiction in Persian poetry. Tehran: Nile
 17. Shoab, F. (2013), Ethical Judgment, First Edition, Electronic Publishing, Green Book
 18. Shoar, Jafar. (1986). Excerpt from Siyasatname. First Edition. Tehran, 377 pages
 19. Smith, Hexma, p.; Frederickson, b; Laftus, c. Bam, d. Marne, A. (2003), Field of Atkinson and Hilgard's Psychology, translated by Hassan Rafiei, Mohsen Arjmand, Volume I, Fourth Edition, Tehran
 20. Taqawi, Mohammad, (1376), animal stories in Persian literature. Tehran: Rozaneh
 21. Zarrinkoob Abdol Hossein. (1971). Sereney (Analytical and Comparative Criticism and Explanation on Masnavi). Tehran: Elmi 1158 pages.
 22. Ziaimoayed, Mohammad. Sharafi, Mohammadreza. (2016). "Intuitionism and Rationalism in the Philosophy of Ethics and Ethical Education". The scientific-research quarterly of Research Journal of Ethics, ninth year, number 31: pp. 31-52 (In Persian)